

ROMAN FEDAN

Akademia Pedagogiczna im KEN w Krakowie

FUNKCJE GOSPODARKI ŻYWNOŚCIOWEJ W STRUKTURZE OBSZARU METROPOLITALNEGO

Abstract: Food Economy's Functions in the Structure of Metropolitan Area.

The process of transformation of economic structures in the country has influenced the radical changes in the agricultural structure of farms, in the system of supply and sale of agriculture products and significant decrease of food processing factories. In the result the scale of the structure of agriculture production and its spatial structure has also changed especially in the areas adjoining the urban agglomerations. The characteristic feature is insignificant or small share of typically agricultural farms in the region of Cracow metropolitan area and the neighbouring Rzeszów agglomeration. These centres are surrounded by special-istic holdings directed at the production of goods aimed at the urban market.

A very significant factor influencing the functional development of metropolitan area is the right protection of food products for city and town citizens including those produced in the specified feeding area. Food supply of Cracow metropolitan area and Rzeszów agglomeration is carried out by adjoining and distant agricultural areas and the specified amount of products is delivered from other regions of the country. The processes of globalization more often influence the systems of food supply. As the result the big urban markets have more food products and flowers imported from the countries of European Union which is a competition for local products. The consequences of the phenomena is the process of winding up the small businesses dealing with flowers production, poultry farms and dairy plants.

Zagadnienia produkcji żywności znajdują w Polsce szerokie odzwierciedlenie zarówno w literaturze ekonomicznej, jak i rolniczej. Literaturę tę można posegregować na kilka grup:

- poświęconą zagadnieniom teoretyczno-metodycznym kompleksu żywnościowego;

- dotyczącą problemów rozwoju poszczególnych ogniw (przemysłu spożywczego, rolnictwa, dystrybucji, przemysłu pracującego na rzecz rolnictwa);
- podejmującą jeden element gospodarki żywnościowej np. rynek mleczarski, mięsny, cukrowniczy, itp.;
- określającą rozwój gospodarki żywnościowej, jej niedowład strukturalny i organizacyjny, określone bariery czy oczekiwania społeczne.

Istotnym elementem tworzącym kompleks gospodarki żywnościowej, są powiązania między poszczególnymi jego członami, których wyrazem jest skala, zasięg i siła powiązań oraz ich częstotliwość.

Wielu autorów przedmiotu, a wśród nich: Woś (1983), Gorzelak (1989), Kulikowski (2003), wskazują na trzy główne człony w kompleksie żywnościowym:

- działy i gałęzie wytwarzające środki produkcji dla rolnictwa i przemysłu spożywczego;
- sferę bezpośredniej produkcji żywności (rolnictwo, przemysł spożywczy, chłodnictwo);
- sferę poprodukcyjną związaną z przesuwaniem żywności z produkcji do spożycia (magazynowanie, transport, handel).

Układ funkcjonalny kompleksu żywnościowego tworzą więc trzy sfery, tj. przedprodukcyjna, produkcyjna i poprodukcyjna. Charakterystycznymi cechami gospodarki żywnościowej są:

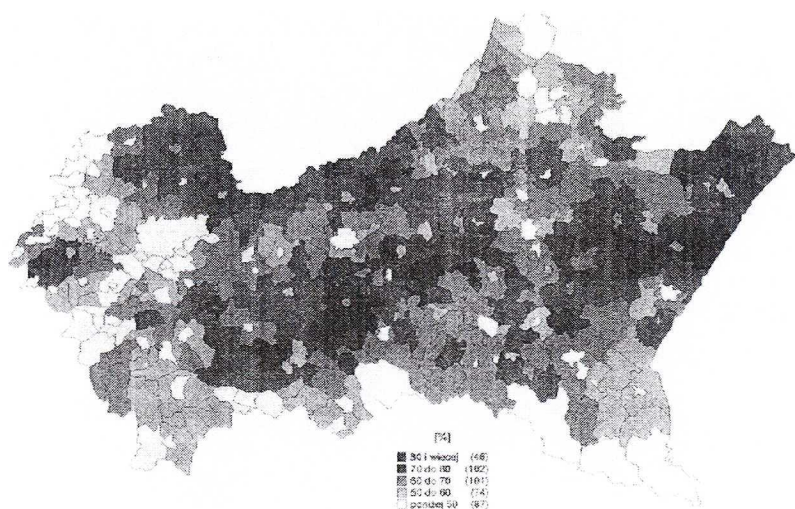
- duży udział rolnictwa i produkcji rolnej w dochodzie narodowym kraju;
- niedostatecznie rozwinięty potencjał przetwórczy przemysłu spożywczego;
- mała stabilność produkcji rolniczej;
- niekontrolowany przebieg zmian strukturalnych na obszarach wiejskich.

Proces transformacji struktur gospodarczych kraju wywarł znaczny wpływ na radykalne zmiany w strukturze agrarnej gospodarstw rolnych, w systemie zaopatrzenia i zbytu produkcji rolnej oraz w dużym spadku liczby zakładów przetwórstwa spożywczego. W następstwie tego zostały zapoczątkowane zmiany własnościowe i obszarowe gospodarstw rolnych, całkowicie zniknął zorganizowany system zaopatrzenia przemysłu spożywczego w formie sieci punktów skupu produktów rolnych, zmieniła się przestrzenna struktura produkcji rolnej oraz sukcesywnie malał potencjał produkcyjny zakładów spożywczych.

Majątek po Państwowych Gospodarstwach Rolnych oraz znacznej części Rolniczych Spółdzielni Produkcyjnych, przejęła Agencja Włas-

ności Rolnej Skarbu Państwa przekształcona następnie w Agencję Nieruchomości Rolnej. W wyniku jej działań poprawiła się struktura obszarowa gospodarstw ale w grupie powyżej 10 ha powierzchni, ponieważ zainteresowanie wykupem ziemi wśród rolników gospodarujących na małych arealach jest niewielkie. Zatem zasadniczy cel ukierunkowany na poprawę powierzchni rozdrobnionych gospodarstw na obszarze Małopolski nie został zrealizowany. W dalszym ciągu w południowo-wschodniej Polsce występuje największe rozdrobnienie indywidualnych gospodarstw rolnych, gdyż w regionie małopolskim na gospodarstwa o powierzchni 1-5 ha przypada nieco powyżej 70%, a podkarpackim aż 82% ich ogółu, podczas gdy w kraju przypada na nie 54%. Gospodarstwa te są podstawowymi jednostkami obszarowymi dającymi produkcję roślinną i zwierzęcą, a także warzywniczo-owocową na rynek oraz konsumpcję wewnętrzną w gospodarstwie. Z reguły są to gospodarstwa niedoinwestowane w majątek trwały oraz sprzęt i narzędzia rolnicze, prowadzące produkcje w tradycyjny sposób, o niskich nakładach kapitałowych i znikomym przygotowaniu fachowym ich właścicieli.

Interesujący jest układ przestrzenny gospodarstw prowadzących wyłącznie działalność rolniczą, co ilustruje ryc. 1. Najwyższy udział tych gospodarstw (powyżej 60% ogółu) koncentruje się w kierunku północnym i wschodnim od aglomeracji krakowskiej tworząc najszer-

Ryc. 1. Udział gospodarstw prowadzących wyłącznie działalność rolniczą (2002)

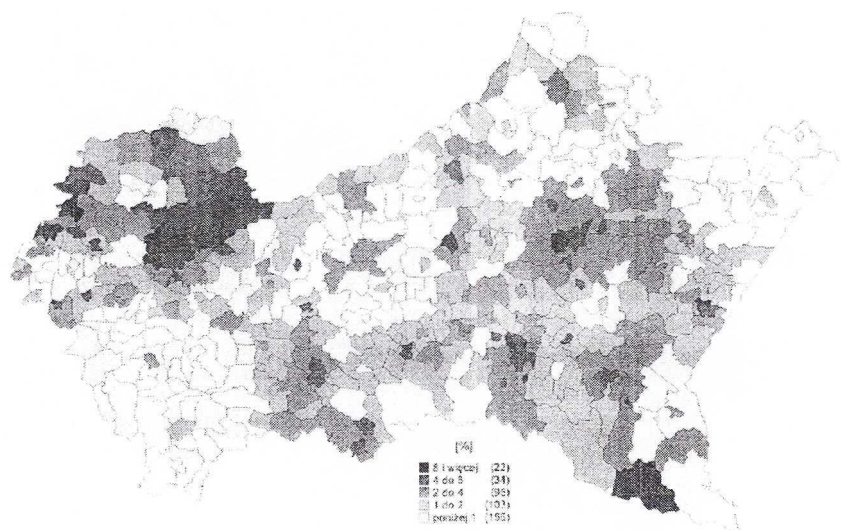
Źródło: Ryc. 1-4 – opracowanie własne.

szy pas we wschodnim obszarze woj. małopolskiego oraz na Podkarpaciu, a zwłaszcza w jego części wschodniej. Charakterystycznym zjawiskiem jest znikomy lub nieduży udział gospodarstw wybitnie rolniczych w obrębie aglomeracji Krakowa, a szczególnie w rejonie zachodnio-południowym. Również mniej tego typu gospodarstw jest w sąsiedztwie Rzeszowa.

Łukę tę wypełniają tu gospodarstwa specjalistyczne, ukierunkowane na produkcję towarową przeznaczoną na zaopatrzenie dużych ośrodków miejsko-przemysłowych. Są to zdecydowanie gospodarstwa produkujące warzywa pod osłonami i polowe, prowadzące sadownictwo zblokowane oraz hodowlę drobiu. Takie produkty mają gwarancję zbytu do przetwórstwa spożywczego oraz na chłonny rynek wielkich aglomeracji miejskich. Zbyt ten prowadzony jest w systemie zorganizowanej logistyki, a także w sprzedaży wolnorynkowej.

Koncentrację przestrzenną produkcji warzywniczej ukazuje ryc. 2.

Wyraźnie zaznaczają się trzy duże regiony upraw warzywniczych, z których dwa okalają głównie aglomeracje badanego obszaru, tj. krakowską i rzeszowską, a trzeci ciągnie się wzdłuż Karpat od Kotliny Sądeckiej ku Bieszczadom. Jednak najintensywniejsze i największe powierzchnie upraw warzyw są położone wokół chłonnej aglomeracji krakowskiej. Występuje tu ścisła korelacja rynkowa, w której duży

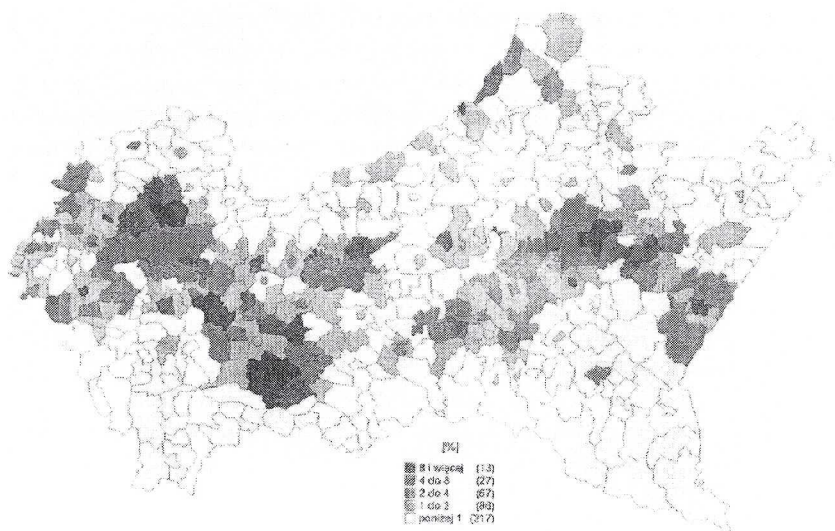
Ryc. 2. Udział powierzchni warzyw (2002)

rynek konsumencki oddziałuje na wielkość produkcji towarowej swego zaplecza żywicielskiego.

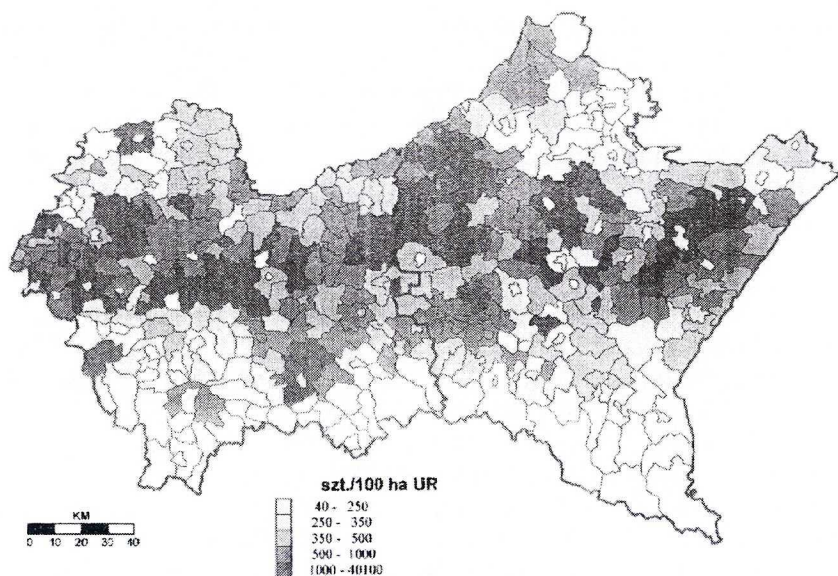
Podobnie układa się przestrzennie produkcja sadownicza, która obok warzywniczej stanowi podstawowe zaopatrzenie konsumpcyjne dla ośrodków miejskich, a zwłaszcza dużych miast. Oczywiście obszary sadownicze są ściśle związane także z warunkami klimatycznymi i dlatego koncentrują się w obszarze karpackim, a zwłaszcza w Kotlinie Sądeckiej.

Na ryc. 3 zaznaczają się cztery rejonów sadownicze, z których dwa powiązane są z głównymi aglomeracjami analizowanego obszaru, a pozostałe z warunkami bioklimatycznymi (rejon sądecki i sandomierski). Na uwagę zasługuje powiększający się rejon sadowniczy w środkowo-wschodnim obszarze woj. podkarpackiego.

W procesie żywienia ważną pozycję wypełnia drób ubojowy oraz jaja kurze, na które oczekują chłonne rynki miejskie. W chowie drobiu zdecydowanie przewodzą przemysłowe fermy kurcze, które dostarczają towarową produkcję brojlerów oraz jaj kurzych. Ta produkcja jest przeważnie ukierunkowana na zbytno do zakładów przetwórczych lub dużych punktów handlowych, natomiast chów drobiu gospodarczego jest nastawiony na zbytno w formie indywidualnej na rynek. Przestrzenny układ chowu kur ilustruje ryc. 4.

Ryc. 3. Udział powierzchni sadowniczych (2002)

Ryc. 4. Obsada kur w gminach południowo-wschodniej Polski (2002)

Charakterystyczną cechą w koncentracji chowu kur w analizowanym obszarze, jest szeroki zwarty pas ciągnący się od zachodniej granicy woj. małopolskiego do wschodniej na Podkarpaciu.

Jest to jednocześnie najbardziej zaludniona strefa w obrębie analizowanych regionów. Również i w tej strefie najwyższa obsada kur na 100 ha użytków rolnych występuje w obrębie aglomeracji krakowskiej i rzeszowskiej, a także innych dużych ośrodków miejskich, jak Tarnów, Mielec, Nowy Sącz, Jarosław.

Aglomeracja krakowska, a także główny ośrodek wzrostu gospodarczego na Podkarpaciu – miasto Rzeszów, rozwinęły się w obszarze ekstensywnego rolnictwa, gospodarki samokonsumpcyjnej, przy niskim udziale rolnictwa towarowego, dotyczącego w zasadzie produkcji warzyw, owoców, mięsa drobiowego i jaj kurzych. O niskiej efektywności rolnictwa analizowanego obszaru świadczą wielkości ujęte w tab. 1, a dotyczące tylko trzech podstawowych produktów.

Dane w tab. 1 ukazują dystans w zaopatrzeniu rynku krajowego, jaki dzieli region Małopolski, a zwłaszcza Podkarpacki od średnich dostaw wybranych produktów rolnych. W 2002 r. w regionie podkarpackim dostawy na rynek były dwukrotnie mniejsze w odniesieniu do żywca, niemal trzykrotnie w mleku i aż dziesięciokrotnie mniejsze

Tabela 1

Skup produktów rolnych na 1 ha UR w 2002 r.

Produkty	Województwa		Polska
	małopolskie	podkarpackie	
ziemniaki	13 kg	6 kg	62 kg
mleko	207 l	140 l	382 l
żywiec	77 kg	56 kg	109 kg

Źródło: Rocznik Statystyczny. GUS Warszawa 2003.

w ziemniakach. Wielkości te świadczą o tradycyjnym systemie gospodarowania w tym obszarze i o bardzo niskiej towarowości typowej produkcji rolnej, szczególnie w woj. podkarpackim.

Strefa żywicielska obszaru metropolitalnego

Jednym z czynników decydujących o funkcjonalnym wzroście i rozwoju obszaru metropolitalnego, jest odpowiednie zabezpieczenie produktów żywnościowych dla ludności miejskiej, w tym wytwarzanych w obrębie określonej strefy żywicielskiej. Zakres i wielkość oferowanych produktów żywnościowych w obszarze metropolitalnym jest determinowana:

- strukturą gospodarstw rolnych, a zwłaszcza stopniem ich towarowości;
- mobilnością gospodarstw do reorientacji swojej produkcji do potrzeb rynku;
- organizacją i funkcjonowaniem systemu zaopatrzenia rolników i zbytu głównych produktów rolnych;
- możliwością korzystania z nakładów inwestycyjnych i kapitałowych na unowocześnianie produkcji rolnej;
- jakością funkcjonowania służb doradztwa rolniczego;
- chłonnością rynku konsumpcyjnego metropolii i jej zaplecza;
- konkurencyjnością produktów żywnościowych z rynków zewnętrznych, a zwłaszcza zagranicznych.

W zaopatrzeniu żywnościowym metropolii krakowskiej i aglomeracji rzeszowskiej biorą udział przyległe, jak i oddalone tereny rolne oraz określona wielkość gotowych produktów żywnościowych wprowadzanych z innych regionów kraju, a także z zagranicy.

Załączone ryciny (2, 3, 4) ukazały zróżnicowanie przestrzenne w usytuowaniu produkcji warzywniczej i sadowniczej oraz chowu dro-

biu. Te branże produkcji rolniczej wyraźnie koncentrują się w sąsiedztwie ośrodków miejsko-przemysłowych z dużym obszaremciążenia wokół Krakowa i Rzeszowa. Są to asortymenty zabezpieczające podstawowe artykuły żywnościowe dla obszarów wysoko zurbanizowanych.

Wraz z rozwojem zasad wolnego rynku w kraju, obserwuje się pewne zmiany w dotychczasowych kierunkach zaopatrywania obszarów metropolitalnych. Procesy globalizacyjne mają również swoje odzwierciedlenie w systemie funkcjonowania gospodarki żywnościowej. W ich wyniku na dużych rynkach miejskich wzrasta podaż artykułów żywnościowych, a także kwiatów importowanych z krajów Unii Europejskiej, stanowiących cenową konkurencję dla produktów krajowych. Następstwem tego zjawiska jest postępujący proces likwidacji produkcji rodzimych kwiatów, ferm drobiowych oraz zakładów mleczarskich.

Dlatego też podjęcie działań zmierzających do poprawy efektywności ekonomicznej rodzimych podmiotów gospodarki żywnościowej, może stworzyć podstawy do zdrowej konkurencji na wolnym rynku dla produktów żywnościowych pochodzenia krajowego i zagranicznego. Osłona rynku wewnętrznego jest zasadna, ponieważ wraz z nieopłacalnością krajowej produkcji mięsa drobiowego i jaj, warzyw, owoców, mleka i produktów nabiałowych, a także kwiatów kurczy się przestrzeń rolnicza wokół dużych obszarów metropolitalnych, a producenci rolni ograniczają swoją działalność do wewnętrznego zaspokajania potrzeb konsumpcyjnych i zmierzają do zwiększania się liczby gospodarstw rentowo-emerytalnych.

Pewnym zabiegiem powinna być racjonalna polityka regionalna wpisana w strategię rozwoju regionów, w tym w perspektywę kształtowania się zabezpieczenia żywnościowego dla wzrastającej metropolii krakowskiej i szybko wzrastającej aglomeracji rzeszowskiej. Obszary metropolitalne powinny kształtować swoje bezpieczeństwo żywnościowe na równi z rozwojem funkcjonalnym organizmu miejskiego i jego zaplecza.

Bezpieczeństwo żywnościowe to dbałość nie tylko o rolniczy rynek producencki, ale także o rozwój przemysłu spożywczego. Przemysł ten ze swej tradycji należy do najsłabiej skoncentrowanych przestrzennie gałęzi. Wielkie aglomeracje prezentują z reguły niski stopień rozmieszczenia zakładów przemysłu spożywczego, ze względu na skażone środowisko naturalne oraz małą ich konkurencyjność w stosunku do innych gałęzi przemysłu.

Współcześnie wraz z szybkim przyrostem ludności w ośrodkach wzrostu gospodarczego, zachodzi pewna konieczność tworzenia określonego potencjału wytwórczego żywności w obszarze jej masowej kon-

sumpcji, tj. w metropoliach oraz wielkich aglomeracjach miejsko-przemysłowych i ich otoczeniu.

Obszary sąsiadujące z aglomeracją krakowską i rzeszowską są przykładem wysokiego stopnia złożoności struktur i procesów społeczno-gospodarczo-przestrzennych. Wyrazem ich są związki produkcyjne miast z zapleczem, które realizują się przez jedną z podstawowych funkcji obszarów sąsiadujących z miastem, jaką jest zaopatrzenie w podstawowe rolnicze produkty służące wyżywieniu ludności.

Zakres, wielkość i częstotliwość powiązań zaplecza rolniczego realizowanych dostawami produktów żywnościowych, wyznacza strefę żywicielską. Jej układ przestrzenny i stopień natężenia wyrażony wielkością powiązań, pozwala na wyodrębnienie żywicielskiej strefy wewnętrznej i zewnętrznej. Pierwsza z nich stanowi najbliższe zaplecze żywicielskie tworzone przez rolniczą strefę podmiejską. Jej zasięg wyznaczają z reguły codzienne dostawy warzyw, owoców, wczesnych ziemniaków i mleka, a także produktów drobiarskich. Z kolei zewnętrzną strefę żywicielską wyznaczają dostawy przetworów mleczarskich i mięsnych oraz drobiu i ziemniaków.

Literatura

- Gorzela G., 1989, *Rozwój regionalny Polski w warunkach kryzysu i reformy*. Wyd. UW, Warszawa.
- Kulikowski R., 2003, *Syntetyczne metody badań produktywności i towarowości rolnictwa – zastosowanie w badaniach geograficznych w Polsce*. IGiPZ PAN, Warszawa.
- Woś A., 1983, *Kompleks gospodarki żywnościowej*, [w:] *Ekonomika Rolnictwa. Zarys teorii*. PWRiL, wyd. II, Warszawa.